

Članki

PROLEGOMENA OBSERVATORIJU (NOVO)GORIŠKE DEDIŠČINE

ŠPELA LEDINEK LOZEJ

Inštitut za slovensko narodopisje & Uprava (Raziskovalna pisarna)
spela.ledinek@zrc-sazu.si

Izvleček: V prispevku je orisan predlog preučevanja (novo)goriške dediščine in dediščinjenja, predložen programu kandidature Mestne občine Nova Gorica za Evropsko prestolnico kulture.

Ključne besede: dediščina, Goriška, Nova Gorica, Evropska prestolnica kulture

Pred petnajstimi leti, leta 2003, sem se z družino preselila iz osrednje Slovenije v novogoriško zaledje. Spričo bližine Italije in velikih besed o »dveh Goricah – enem mestu« v času vstopanja Slovenije v Evropsko unijo, sem bila navdušena nad mislijo, da bodo otroci rasli na stičišču Alp in Sredozemlja, Italskega in Balkanskega polotoka, prežetem z dediščino srednjeevropske večkulturnosti in italijanskega humanizma. Kaj kmalu pa sem pričela spoznavati silo, s katero je leta 1947 zarežala v Goriško meja med Jugoslavijo in Italijo, in moč, s katero je zasijala novogoriška zvezda. Dokončna streznitev je sledila na sobotno dopoldne, ko sem se udeležila šolskega športnega pohoda na Sveti Ot, in bila ob prihodu na zbirališče nemalo presenečena nad titovkami in prapori v rokah otrok ter v nadaljevanju nad romanjem od spomenika do spomenika narodnoosvobodilne borbe, predvsem pa nad dejstvom, da se niti organizatorjem niti udeležencem ni zdelo nič spornega, da je bil športni pohod začinjen s komemoracijo. Postalo mi je jasno, da je naše doživljanje, tj. zaznavanje, (ob)čutenje in razumevanje opisanega dogodka zelo različno.¹

***

»Vsaka skupnost glede na specifične zgodovinske, družbene, ekonomske in kulturne razmere [...] drugače doživlja svoj položaj v svetu, ne le v vsakdanjih praksah, temveč tudi v razmerju s preteklostjo, kulturnimi tradicijami in okoljem, v katerem živi« (Slavec Gradišnik 2014: 10). Drugačno doživljanje narodnoosvobodilnega boja korenini v družbeno-zgodovinskih specifikah, in v pričujočem prispevku bi – uvodoma, kot podstat (novo)goriškega observatoriju dediščine – izpostavila sledeče okoliščine, ki so ključno vplivale na *kalejdoskop goriške preteklosti* (Širok 2012), kalejdoskop spominov in pozab, ki so barvali in osmišljevali vsakdan generacijam (Novo)Goričanov po drugi svetovni vojni: prvič, fašizem, zaradi katerega je upor proti okupatorju na Primorskem segal že v 20. leta 20. stoletja; drugič, meja, ki je

podprto, generacijsko ali morda celo ideološko – distanciranje od tovrstnih dogodkov, mi je potrdil film Gregorja Božiča *Hej tovariši* (2006), v katerem so razberljivi razločki med razmerjem do partizanskih pesmi štirih študentov, članov improvizirane pevske skupine, in ostalimi udeleženci briške komemoracije za žrtvami iz druge svetovne vojne.

¹ Da ne gre za individualno – z ekspertnim vedenjem

leta 1947 razdelila Goriško med dve državi, Italijo in Jugoslavijo, ter z *železno zaveso* ločila mesto in zaledje, narodnostno pestro Gorico od slovenskega zaledja; ter, tretjič, izgradnja novega mesta, n/Nove Gorice, sidrišča jugoslovanskega družbeno-političnega (ideološkega) sistema. Novo mesto je v duhu »zgradili naj bi nekaj velikega, lepega in ponosnega, nekaj, kar bi sijalo preko meje« (Ravnikar 1984) s snovno in nesnovno (infra) strukturo prekrilo polja, vinograde, pokopališče ter pritegnilo v svojo orbito ne le neposrednega zaledja, marveč prišleke iz Posočja, s Planote, iz Vipavske doline, s Krasa, pa tudi iz republiške prestolnice in drugih jugoslovanskih republik. Novo upravno in družbeno-kulturno središče je skušalo utrditi spomin na narodnoosvobodilne dogodke in tako navznoter (tj. znotraj heterogene skupnosti prišlekov) povezovalno in navzven (tj. napram skupnosti(m) onkraj meje) (raz)ločevalno zgraditi kar se da diferencirano in homogeno skupnost. Vzpostavitev meje in izgradnja Nove Gorice sta odločilno zaznamovali razvoj in življenje v drugi polovici 20. stoletja. Vstop Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 in tri leta zatem v schengensko območje z novim skupnim – a različno poimenovanim (Trg Evrope oz. Piazza Transalpina) – trgom med Gorico in Novo Gorico je sicer odpravil mejo, ni pa vzpostavil enotnega goriškega območja,² kljub poskusom vsestranskega čezmejnega povezovanja in medobčinskega upravnega sodelovanja (z vrhuncem v Evropskem združenju za teritorialno sodelovanje, ustanovljenim leta 2011) in prizadevanjem posameznikov in društev (npr. Forum za Goriško) za *sešivalnico spomina*.³ Dediščinjenje uporaba proti okupatorju

² Nedavna simptomatičnost za navedeno ločenost je istočasna (18. in 19. oktober 2018) organizacija dveh vsebinsko prekrivajočih se dogodkov, in sicer zaključnega posveta projekta *Zamejski, obmejni, čezmejni: Slovenci v Furlaniji – Julijski krajinji deset let po vstopu Slovenije v šengensko območje*, ki ga je organiziral Slovenski raziskovalni inštitut, in *Primo forum Europa: Costruire l'Europa ai territori*, ki sta ga v okviru projekta *Lo »Spirito di Aquileia« tra Mitteleuropa e Mediterraneo* organizirala Istituto per gli incontri mitteleuropei iz Gorice in Istituto di scienze sociali »Nicolò Razzara« iz Vicenze.

³ Anja Medved in Nadja Velušček sta v duhu povezovanja nasilno pretrganih spominov posneli film s pomenljivim naslovom – *Sešivalnica spomina* (Medved in Velušček 2006). Podrobneje o nastanku in viziji mesta prim.

na Novogoriškem sta v prvih desetletjih druge polovice 20. stoletja – poleg obče naklonjenih družbeno-ideoloških okoliščin in pokrajinsko specifične dolgoživosti fenomena – še spodbudili in utrdili meja in novo mesto.

V času brstenja strokovnih in javnih razpravljanj o dediščini in iskanja novih identifikacij ob nastajanju nove države in priprav na vstop Slovenije v Evropsko unijo na prelomu tisočletja (Slavec Gradišnik 2014), pa so posamične prvine novogoriške predzgodovine, ki niso bile inkorporirane v nastajajoče mesto, postajale glasnejše. Okostnjaki spregledane goriške preteklosti so padli iz omar oziroma, dobesedno, pokukali na plan v parku ob avtobusni postaji (Kosovel 2016). In v duhu slogana *dve Gorici - eno mesto* (oziroma njeni protitezi – *ena Gorica – dve mesti*),⁴ so muzealci, konservatorji, arhivisti in drugi strokovnjaki, delujoči v dediščinskih ustanovah in pristojnih občinskih službah, pa tudi širša (strokovna) javnost postali pozorni na novogoriško »prazgodovinsko« dediščino in skupno goriško preteklost. V iskanju novih identifikacijskih prvin ob obeleževanju tisočletnice prve dokumentirane omembe Solkana in Gorice je v krajevno dediščinsko obzorje zasijala dediščina gradov, vil in aleksandrink. Državne dediščinske institucije, pooblaščenice za prepoznavanje in evidentiranje dediščine, ter pristojna ministrstva, ki so jim poverjene razglasitve in nominacije, so nedavno dosegli uvrstitev dediščine klasičnega krasa in prve svetovne vojne (Pot miru od Alp do Jadranskega morja) na Unescov poskusni seznam svetovne dediščine.⁵ Osvetljevala pa

njun videoesej *Mesto na travniku* (Medved in Velušček 2004).

⁴ Sergij Pelhan, predsednik Supšičine občine Nova Gorica, je s sloganom *dve Gorici - eno mesto* v sredini leta 1990 sprožil plaz odobravanj in nasprotovanj – tako v mestu kot na širšem območju Slovenije. Vinko Torkar je v *Urbanem izzivu* vzpostavil geslu zgoraj navedeno protitezo (Vuga 2018: 331–332). Podrobneje prim. Jerman (2008), Marušič (2017) in Vuga (2018).

⁵ Na tem mestu puščamo ob strani od novogoriškega vplivnega območja oddaljeno idrijsko-cerkljansko dediščino, in sicer na Unescov seznam svetovne dediščine uvrščeno tehniško dediščino pridobivanja živega srebra ter na poskusni seznam uvrščeno partizansko bolnišnico Franja. Prav tako puščamo ob strani dediščino, ki naj bi bila pred vpisom na poskusni seznam, tj. pozno-rimski fortifikacijski sistem *Claustra Alpium Iuliarum*,

se je tudi manj paradna dediščina samostanov in cerkva, Burbonov, železniške postaje, Judov, obmejnih prehodov, Maksa Fabianija, fotoklubov, obrti, industrije in tehnike, pa tudi narave, vojskovanj in verovanj. V izogib osebni presoji pri nizanju slednjih namerno povzemam recentno dediščinsko evidenco, kot jo je zapisala delovna skupina predloga koncepta za kandidaturo Mestne občine Nova Gorica za Evropsko prestolnico kulture leta 2025 (Rusjan Bric idr. 2017: 17–21). V vsebinskem sklopu, posvečenem dediščini, tako ni več zaznati potrebe po »izgradnji narodov« in »izumljanju tradicij« (Hobsbawm 1983), kot so bila opredeljena pretekla dediščinska podjetja – morda kvečjemu nekaj »nostalgije srednjega razreda« (Hewison 1987). V konceptu predlagan potpuri dediščinskih vsebin je v prvi vrsti odraz sodobnega dediščinskega mnogoglasja – mnogoglasij in disonanc zaradi dedščini lastne spornosti.

Za potrebe orkestracije mnogglasij in osvetlitve spornosti smo sodelavci ZRC SAZU⁶ v sodelovanju z drugimi goriškimi dediščinskimi ustanovami⁷ v okviru Evropske prestolnice kulture predlagali vzpostavitev observatorija (novo)goriške dediščine, tj. meta-dediščinske platforme za koordinirano medinstitucionalno evidentiranje, dokumentiranje, interpretacijo, (kritični) premislek, dialog in ovrednotenje dediščin in dediščinjenja

kobilarno Lipica in briško podeželsko pokrajino (prim. Stokin 2018).

⁶ Izhodiščna ideja za Dediščinski observatorij se je porodila sodelavcem novega raziskovalnega programa *Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega* (P5-0408), Martini Bofulin, Janošu Ježovniku, Špeli Ledinek Lozej, Branku Marušiču, Primožu Pipanu, Marjeti Pisk, Nataši Rogelja in Maji Topole, ki se bodo mdr. posvetili prav dediščini obmejnih območij in manjšin. K pobudi za sodelovanje pri preučevanju (novo)goriške dediščine v okviru Evropske prestolnice kulture Go 2025 so pristopili še drugi sodelavci ZRC SAZU.

⁷ Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica, Inštitut za slovensko kulturo, Magistrala – zavod za razvoj kulture, Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Slovenski raziskovalni inštitut, Univerza v Novi Gorici (Fakulteta za humanistiko), Univerza v Vidmu (Oddelek za jezike in književnosti ter komunikacijske, izobraževalne in družbene vede), Zavod Kinokašča, Društvo humanistov Goriške, Zavod Republike Slovenije za varstvo narave (Območna enota Nova Gorica), Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (Območna enota Nova Gorica).

(ang. *heritage-making*)⁸ v Novi Gorici, (novo)goriškem somestju in zaledju. V okviru predlaganih štirih nosilnih stebrov programa kandidature – »Nova Gorica – Nova Evropa«, »Mesto vrt«, »Nova Govorica« in »Na prepihu« – bomo ob upoštevanju predzgodovine in nastanka novega mesta v povezavi z mejo, železno zaveso in tihotapstvom, pa tudi večjezičnosti, večkulturnosti in narodotvornosti poskušali stkati vizijo kar se da vključujočega dediščinjenja. Poleg tega bomo orisali zgodovino varovanja izbranih kulturnih prvin na Goriškem, rabe termina dediščina, paradigmatike obrate teoretizacije dediščine (od esencialistične, konstruktivistične do tvornostne in večperspektivne) in prevprašali preseženost razločkov med premično in nepremično, naravno in kulturno, snovno in nesnovno dediščino.⁹ Predvsem pa bomo sleherno dediščinsko prvino in prakso ovrednotili skozi raznolike perspektive ter s tem raziskovalno pozornost premestili iz objektov in artefaktov na tvorce, nosilce, akterje in porabnike, na dediščino kot na proces upomenjevanja in ovrednotenja preteklosti za sedanjost in bodočnost.¹⁰

Novejši premisleki o dediščini in njeni vlogi v družbi poudarjajo dediščini lastno večperspektivnost (Bendix 2009). Ta vidik izpostavlja idejo, da ne obstaja enotno razumevanje preteklih dogodkov niti njihovih sodobnih predstav, temveč da je tudi »znotraj posamezne družbe treba preteklosti, dediščine in identitete razumeti kot množinske« (Graham in Howard 2008).¹¹ Zaradi tega je

⁸ Dediščinjenje so – sledeč Regini Bendix – večplastni metakulturni operativni posegi – koraki, akterji in ustanove, ki pokrajine, stvari in prakse pretvorijo v (certificirano) kulturno dediščino (Bendix idr. 2012: 11).

⁹ Podrobneje o (ne)razločkih med dediščinami prim. Kutma (2012: 25).

¹⁰ Vladimir T. Hafstein je dediščinsko gibanje in razcvet primerjal z okoljskim, ter ugotovil, da ni pomembno, ali okolje dejansko obstaja; pomembno je, da je okolje kategorija stvari, orodje za razvrščanje sveta in s tem obenem za delovanje; je kategorija, koncept s performativno močjo. »Tako kakor okolje je glavna raba dediščine, da mobilizira ljudi in vire, da reformira diskurze in transformira prakse. Kakor pri okolju, torej, gre pri dediščini za spremembo. Ne pustite se speljati pripovedim o ohranjanju: vsa dediščina je sprememba« (Hafstein 2012: 502, povzeto po prevodu Slavec Gradišnik 2014: 15).

¹¹ In za temeljito večperspektivno in kritično preučevanje

treba nacionalno in regionalno znotraj dediščinjenja ponovno premisliti (tj. razpreti in preseči), prevprašati razmerja moči, ki so vključena v dediščinjenje, ter v ustvarjanje in upravljanje dediščine dejavno vključiti izključene posameznike in skupnosti (Smith 2012: 543). In prav dediščina, procesi njenega ustvarjanja in vrednotenja so lahko – ne le navadno izpostavljen razvojni (ekonomski oziroma predvsem turistični) potencial – marveč temelj za povezovanje v skupnem premisleku in ovrednotenju praviloma tekmiških interpretacij preteklosti. Tekmiških interpretacij med t. i. uradnim, avtoriziranim, pooblaščenim dediščinskim diskurzem in nizom neuradnih, podrejenih, obrobnihih diskurzov (Smith 2006) za soustvarjanje kar se da vključujočih vizij novogoriške, goriške in obče prihodnosti.

***

V petnajstih goriških letih so otroci zrasli. Namesto z italijanskimi sovrstniki v goriškem srednjeevropskem večkulturnem okolju, kot sem pričakovala, so prijateljstva stkali s Slovenci in Makedonci, Albanci, Bosanci in Tajko v novogoriškem, prav tako večkulturnem okolju, ter šele v zadnjem letu prestopili nekdanjo mejo ter se sprijateljili z Zamejci in Italijani. In ob partizanskih pesmih. In pravzaprav jim zavidam zanos in spontanost, s katerima neobremenjeno vstanejo, ko zadoni »Vstala Primorska« ...

---

dediščinjenja je – kot je v prispevku *Thinking Through Heritage Regimes* izpostavila Chiara De Cesari – potrebno etnografsko terensko delo. Treba je razkriti dediščinsko retoriko in preučiti, kaj pomeni »vpletenost«, »lokalna skupnost«, »razvoj« idr. popularni izrazi iz dediščinskega besednjaka, kot so npr. »upravljalški načrt«, »dobre prakse«, »vzdržnost«, »izjemna univerzalna vrednost«, »deležnik« ipd. »Treba je videti prave ljudi in resnične zgodbe« (De Cesari 2012: 414). Vpletenost v oblikovanje dediščinskih politik pa gre, kot zaključuje, vzeti kot prednost, saj je lahko naša kritika dediščinskih režimov učinkovitejša (De Cesari 2012: 414) oziroma vpelje v procese odločanja refleksijo (Bendix idr. 2012: 19).

VIRI IN LITERATURA

Bendix, R. 2009: *Heritage Between Economy and Politics: An Assessment from the Perspective of Cultural Anthropology*. V: Smith, L. in N. Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*. London: Routledge, 253–269.

Bendix, R., Eggert, E. in A. Peselman 2012: Introduction: Heritage Regimes and the State. V: Bendix, R., Eggert, E. in A. Peselman (ur.), *Heritage Regimes and the State* (Göttingen Studies in Cultural Property 6). Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 11–20.

Božič, G. 2006: *Hej tovariši* [Študijski igrani kratki film]. Ljubljana: AGRFT, TV Slovenija (betacam, 19 min).

De Cesari, C. 2012: Thinking Through Heritage Regimes. V: Bendix, R., Eggert, E. in A. Peselman (ur.), *Heritage Regimes and the State* (Göttingen Studies in Cultural Property 6). Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 399–413.

Graham, B. J., Howard, P. (ur.) 2008: *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Burlington: Ashgate.

Hewison, R. 1987: *The Heritage Industry, Britain in a Climate of Decline*. London: Methuen.

Hobsbawm, E. J., Ranger, T. O. (ur.) 1983: *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jerman, K. 2008: *Dve Gorici - eno mesto: Konstrukcija urbanega* [Doktorska disertacija]. Mengeš: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, oddelek za etnologijo in kulturne antropologijo.

Kosovel, B. 2016: *Goriški sprehodi: Goriško pokopališče* [Film]. Nova Gorica: Blaž Kosovel in GOTV (34 min).

Kuutma, K. 2012: Between Arbitration and Engineering: Concepts and Contingencies in the Shaping of Heritage Regimes. V: Bendix, R., Eggert, E. in A. Peselman (ur.), *Heritage Regimes and the State* (Göttingen Studies in Cultural Property 6). Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 21–36.

Marušič, B. (ur.) 2017: *Narodu Gorico novo bomo dali v dar: Ob sedemdesetletnici Nove Gorice*. Nova Gorica: Območno združenje Zveze borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Nova Gorica.

- Medved, A. in N. Velušček 2004: *Mesto na travniku* [Videoesej]. Nova Gorica: Kinoateljje, Zavod Kinoateljje (63 min).
- Medved, A. in N. Velušček 2006: *Sešivalnica spomina* [Dokumentarni film]. Zavod Kinoateljje, Kinoateljje (47 min).
- Ravnikar, E. 1984: Nova Gorica po 35 letih. V: *Arhitektov bilten* 8/68-69, 43–46.
- Rusjan Bric, N. et al. 2017: *Nova Gorica 2025: Evropska prestolnica kulture: Predlog koncepta za kandidaturo*. Nova Gorica: [Mestna občina Nova Gorica].
- Slavec Gradišnik, I. 2014: V objemih dediščine. V: Dolžan Eržen, T., Slavec Gradišnik, I. in N. Valentinčič Furlan (ur.), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 8–24.
- Smith, L. 2006: *Uses of Heritage*. New York: Routledge.
- Smith, L. 2012: Discussion. V: Bendix, R., Eggert, E. in A. Peselman (ur.), *Heritage Regimes and the State (Göttingen Studies in Cultural Property 6)*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 389–359.
- Stokin, M. 2018: *Dediščina Slovenije in UNESCO / Heritage of Slovenia and UNESCO*. Ljubljana: Zavod za varstva kulturne dediščine Slovenije.
- Širok, K. 2012: *Kalejdoskop goriške preteklosti: Zgodbe o spominu in pozabi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Vuga, T. 2018: *Projekt Nova Gorica*. Ljubljana: ZRC SAZU.